

בין חסד לענווה

אמיר בן אילוז

בברייתא במסכת ע"ז¹, מופיעה מחלוקת תנאים בשאלה מה היא המידה המעולה ביותר: "וחסידות גדולה מכולן שנאמר: 'אז דברת בחזון לחסידיך', ופליגא דר' יהושע בן לוי דא"ר יהושע בן לוי ענווה גדולה מכולן שנאמר: 'רוח ה' אלוקים עלי יען משח ה' אותי לבשר עניים'". התנאים בברייתא מעמידים את החסידות שנגזרת מ-חסד² כנגד הענווה.

דברי הרמב"ן³ על מדת הענווה מפורסמים: "שהיא מידה טובה מכל המידות הטובות שנאמר: 'עקב ענווה יראת ה'". הרמח"ל, לעומתו, בהביאו את הברייתא דלעיל, מצטט את דעת ר' פינחס בן יאיר שחסידות גדולה מכולן, ובה הוא פותח את ספרו "מסילת ישרים"⁴. מאחר ועניין המידות נלמד מתוך התבוננות בדרך ה' - "והלכת בדרכיו" (דברים כח, ט), יש לעיין מה היא המידה היסודית יותר בברייתא הבורא את העולם ובהנהגתו.

לכאורה, זו היא מדת החסד, שהרי "עולם חסד יבנה" (תהילים פט, ג). עצם בריאת העולם היא מתוך רצונו של הטוב המוחלט להיטיב, ולא רק הבריאה, כמובן, אלא הנהגתו התמידית והשפעתו מטובו עלינו. אמנם כדי לברוא את העולם המוגבל, היה צריך האינסוף ברוך הוא, כביכול, לבטל את עצמו, להצטמצם, ולולא ענוותנותו זו לא היה נברא העולם. אם כך דווקא מדת הענווה היא היסודית ביותר.

נראה שיש כאילו "מתח", או ניגודיות מסוימת בין שתי המידות הללו. יסוד החסד, כאמור, הוא הרצון להיטיב שמוביל את האדם לנתינה חסרת גבולות. לעומת זאת, יסודה של הענווה הוא בהתבטלות המוחלטת והיא המביאה דווקא ליכולת לקבל וללמוד מכולם. אדם שיהיה שקוע כל כולו בנתינה, עלול לשכוח שיש לו גם מה לקבל מהזולת, וכן להפך, אדם שלא יחשיב עצמו ויחפוץ כל הזמן לקבל מהשפעת אחרים יתכן וישכח שיש לו גם מה לתת. גמילות חסדים, אם כן, עלולה להוביל לגאווה, ולעומתה ענווה עלולה להוביל לחוסר נתינה.

1. ע"ז כ, ב.

2. עיין מסילת ישרים פרק יט.

3. אגרת הרמב"ן. ועיין מהר"ל "נתיב התורה" ב.

4. עיין בהקדמה לספר ובפרק א.

ניגודיות זו מתבטאת גם בכך שענווה קשורה עם מידת הדין, שהיא ההפך ממידת החסד. הגמ' בסנהדרין⁵ מציינת שאהרן הכהן היה עושה פשרות ואילו משה, שעליו נאמר "ענו מאד מכל האדם" (במדבר יב, ג), מדתו מדת הדין: "יקוב הדין את ההר". נראה, שהענווה מובילה את האדם לנקוט במידת הדין. העניו אינו דורש לעצמו דבר וכך הוא עשוי להתייחס אל הזולת ב"שורת הדין". דוגמא נוספת לכך מופיעה בדברי הגמ' במסכת גטין⁶: "ענוותנותו של ר' זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו וכו'". לכאורה, בהקשר הדברים שם, המילה ענווה אינה מתאימה. יותר מתאים לומר, למשל: "חסידותו של ר' זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו" (כפי שנוקט הרמח"ל בדוגמא זו של ר' זכריה בן אבקולס כדי לציין חסידות שאינה ראויה). אמנם שם ענווה פירושה מידת הדין. ואכן כך עולה מדברי הגמ' במס' ב"מ⁷: "לא חרבה ירושלים אלא על ... שהעמידו דיניהם על דין תורה".

ברור שגדולי העולם כמו משה, אהרן והאבות, ידעו ללכת על שני המסלולים הללו גם יחד. המבוקש הוא לדעת לשלב בין החסד לענווה. במס' ערובין אומרת הגמ'⁸: "ואמר ר'א מאי דכתיב 'לחיו כערוגות הבשם', אם משים אדם עצמו כערוגה זו שהכל דשין בה וכבושם הזה שהכל מתבשמים בו תלמודו מתקיים, ואם לאו אין תלמודו מתקיים". הרי שקיומה של תורה תלוי בהתבטלות האדם - "כערוגה שהכל דשין בה", דהיינו מידת הענווה, ובהטבה לכלל - "כבושם שהכל מתבשמים בו", דהיינו מידת החסד. כשנתבונן נראה שהשורש של שתי המידות הוא בעצם דומה, שהרי הענווה היא בטול ה"אני הפרטי", וגם הרצון להיטיב לזולת עניינו יציאה מה"אני הפרטי".

על הפסוק: "ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני" (בראשית כב, א) נאמר במדרש תנחומא⁹: "מהו לשון הנני? לשון ענווה, לשון חסידות. שכך ענוותנותם של חסידים בכל מקום". רואים, אם כן, שאבי האומה בנוי משתי אבני יסוד אלו: החסד והענווה. מחד: "תתן אמת ליעקב חסד לאברהם" (מיכה ז, כ), ומאידך: "ואנכי עפר ואפר" (בראשית יח, כז).

אין לנו אלא "לצאת בעקבי הצאן" ולהידבק בדרכיהם של אבות האומה.

5. סנהדרין ו, ב

6. גיטין נו, א

7. בב"מ ל, ב

8. ערובין נד, א

9. פר' וירא כב